

УДК 929Кропивницький:792](477)«18/19»

І. І. КОНОНЕНКО, Ю. Ю. ПОЛЯКОВА*

СПОГАДИ СУЧАСНИКІВ ПРО ВИДАТНОГО ДІЯЧА УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ М. Л. КРОПИВНИЦЬКОГО

Уперше публікуються спогади сучасників (сина Володимира та актриси Аліни Войцехівської) про видатного актора, режисера та драматурга Марка Лукича Кропивницького, які доповнюють наше уявлення про його особистість та стосунки з іншими діячами українського театру.

Ключові слова: М. Кропивницький; В. Кропивницький; О. Рябова-Кропивницька; А. Войцехівська; спогади; український театр; листування.

До фонду відділу книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (далі – ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна) свого часу були передані документи, пов'язані з життям та творчістю українського письменника, драматурга, театрального актора Марка Лукича Кропивницького (10 (22) трав. 1840 – 8 (21) квіт. 1910). Відомостей щодо дати надходження та джерела немає, але запис до інвентарної книги сейфа, де ці документи зберігаються, було зроблено 21 червня 1961 р. Вірогідно, до бібліотеки Харківського університету надійшла частина сімейного архіву Рябових-Кропивницьких, яка зберігалася у когось із друзів родини з тих часів, коли подружжя мешкало у м. Харків.

Як відомо, дочка М. Кропивницького – Ольга Марківна Кропивницька (1894–1967) була співачкою та актрисою. Ще з дитинства вона брала участь у домашніх виставах батька на хуторі Затишок на Харківщині. Вокальної майстерності Ольга навчалася в Італії на початку 1920-х років. Вона володіла голосом приємного тембру (ліричне сопрано) та відзначалася реалістичною манерою гри. У 1925–1927 рр. актриса працювала у російському театрі музичної комедії у Харкові. 1926 р. Ольга вийшла заміж за композитора Олексія Рябова, 1928 р. народила сина Ігоря і відтоді залишила сцену, але допомагала чоловікові у створенні оперет як асистент і музичний редактор.

Український композитор, скрипаль і диригент Олексій Пантелеймонович Рябов (1899–1955), випускник Харківської консерваторії (1918), у 1929–1940 рр. керував оркестром Першої державної української му-

* *Кононенко Ірина Іванівна* – завідувач сектору Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; *Полякова Юліана Юріївна* – головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

зичної комедії (м. Харків). Спеціально для цього театру О. Рябов створив такі оперети як “Сорочинський ярмарок” (1936) та “Майська ніч” (1937) за М. Гоголем, “Весілля в Малинівці” (1938, лібрето Л. Юхвіда). Від 1941 р. завідував музичною частиною та був диригентом Київського театру музичної комедії.

Людські та творчі взаємини подружжя Рябових влучно окреслює у своїх спогадах письменник Василь Сокил, автор лібрето оперети “Червона калина” (1953), музику до якої також написав О. Рябов: “Ольга Марківна, дочка Марка Лукича Кропивницького, успадкувала від талановитого батька чимало добрих рис: різнобічні знання з історії культури українського народу, любов до театрального мистецтва, виключну енергійність, стійкий характер і [...] деспотичну вдачу “командира” над чоловіком. Справедливості ради треба сказати, що власної жінки цей чоловік мало боявся. Але як творча особа корився їй, розуміючи, що без її командування дуже легко ледачів. Ольга Марківна, траплялося, замикала свого Альошу в кабінеті і не випускала, поки він не напише черговий номер до “Червоної калини””¹.

У фонді наявні рукописні та машинописні документи, газетні вирізки, афіші, зокрема: рукопис “Автобіографія. За 65 років” М. Кропивницького українською мовою; машинописна копія спогадів М. Кропивницького російською мовою (1905 р.), надрукованих у газеті “Сын Отечества”²; 5 зошитів із копіями газетних статей, які вийшли після смерті М. Кропивницького; машинописна копія листа М. Кропивницького до українського антрепренера Л. Сабініна³, вирізки з газет 1930–1940-х років, у яких висвітлювалася творчість М. Кропивницького; 2 афіші прем’єрної вистави 1936 р. “Глитай, або Павук” за п’єсою М. Кропивницького у Харківському державному театрі революції ім. ХОРПС⁴.

У цьому масиві документів збереглися й копії заяв О. Рябової-Кропивницької до різних осіб, датовані березнем–квітнем 1940 р., із проханням про організацію святкування 100-річного ювілею від дня народження М. Кропивницького; увічнення його пам’яті та поліпшення житлових умов родини Рябових. Ці документи, зокрема, допомагають уточнити приблизну дату переїзду родини Рябових-Кропивницьких до столиці України, бо, наприклад, Ю. Станішевський у книзі “Корифей української оперети” зазначає, що подружжя Кропивницьких дало згоду на переїзд до Києва наприкінці 1939 р.⁵ Між тим, як видно із заяви, у першій половині 1940 р. родина ще мешкала у Харкові на вул. Дарвіна, 21.

Але найбільший інтерес викликають два документи – лист, згідно з аналізом змісту, написаний сином письменника – Володимиром до сестри Ольги, та спогади актриси Аліни Войцехівської.

Володимир Маркович Кропивницький (1892–1977) також був професійним музикантом. Він у 1915 р. закінчив юридичний факультет

Петроградського університету, водночас навчаючись музики як піаніст і скрипаль (викл. В. Беляєв). У 1919 р. працював у Всеукраїнському театральному комітеті у Харкові. Від 1920 р. він – концертмейстер, суфлер, хормейстер в оперних театрах у Петрограді; від 1927 р. – у Ташкенті, Баку, Полтаві, Нижньому Новгороді та Владивостоці; 1931–1946 рр. – хормейстер у Куйбишевському (нині – м. Самара) театрі опери та балету; у 1946–1956 рр. працював у ленінградських оперних театрах.

Листа до сестри написано напередодні святкування 100-річного ювілею від дня народження М. Кропивницького, наприкінці 1939 р. У той час на сторінках періодичних видань друкувалися матеріали, присвячені видатному театральному діячеві, його листи та спогади про нього. Саме з цього приводу Володимир пише Ользі, яка в той час перебувала у Харкові, і, як відзначає Ю. Станішевський, “розробляла проекти святкування визначних дат творчості М. Кропивницького, у яких брала активну участь, займалася громадською. діяльністю з популяризації його творчого спадку”⁶.

Тож не дивно, що О. Кропивницька повідомляла старшому брату про те, як іде підготовка до святкування ювілею їхнього батька. З листа видно, що вона торкалася спогадів, які збирався написати їхній двоюрідний брат, актор Харківського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка Іван Олександрович Мар’яненко⁷, який був учнем М. Кропивницького та багато працював разом із ним. Ймовірно, що І. Мар’яненко щось уточнював у двоюрідної сестри, а вона звернулася за консультацією до брата, оскільки знала, що В. Кропивницький протягом усього життя сумлінно збирав відомості про життя і творчість свого батька, а також про членів родини. На основі цих матеріалів він написав книгу, яка побачила світ у 1968 р.⁸ Скінчивши працювати над спогадами, В. Кропивницький у березні 1967 р. передав усі документи до Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві (нині – ЦДІАК України). Характеристику цих документів тоді ж подав у своїй статті І. Вільний⁹. Книга В. Кропивницького, на думку Р. Пилипчука, “відображає не тільки життя М. Кропивницького на х. Затишок та у Харкові на початку 20 ст., а й широкий контекст українського театального мистецтва 2-ї пол. 19 – поч. 20 ст.”¹⁰.

Написаний у листопаді 1939 р., лист Володимира до сестри містить цікаві відомості не тільки про взаємини між корифеями українського театру, але, опосередковано, й про політичну ситуацію, яка склалася в країні наприкінці 1930-х років і яку не можна було не враховувати, оприлюднюючи документи про такого видатного українського театального діяча, яким був М. Кропивницький.

На початку листа автор обережно торкається цього питання: “Писать, конечно, надо по возможности в марксистском освещении, и если

здесь выясниться по мнению Вани, что хорошего ничего нельзя или очень мало можно сказать, то тут уж лучше, пожалуй, и совсем умолчать”¹¹. В. Кропивницький наполягає на тому, що родинні стосунки не повинні стати на перешкоді розкриттю видатної ролі М. Кропивницького у становленні українського театру. Він підкреслює той факт, що творчі та людські стосунки його батька з родиною Тобілевичів були вельми складними і потребують додаткового неупередженого висвітлення, особливо тому, що на той час були вже оприлюднені спогади М. Садовського, П. Саксаганського та С. Тобілевич, які розповідали про це зі своєї точки зору.

В. Кропивницький подає у листі власні згадки, в яких брати Тобілевичі постають дещо в іншому світлі, ніж на сторінках їхніх спогадів. Характеристики В. Кропивницького теж носять досить суб’єктивний характер, до того ж інколи містять суттєві помилки. Так, наприклад, він пише про М. Садовського: “О таковой же “либеральности” и “культурности” свидетельствуют цитаты из его письма к Петлюре (напечатано в газете “Рада” 1906–1907 гг.): “змию кривавою сукровицею з задратого носа писаки”..., что не помешало обоим вместе отступать “за кордон””¹². Ця не зовсім точна цитата стосується відомої полеміки між М. Садовським та С. Петлюрою, який у 1907–1908 рр. був редактором тижневика “Слово”. У 1908 р. С. Петлюра написав статтю “Про життя і працю українських акторів” (“Слово”, 1908, 10 лют. (№ 6), 17 лют. (№7), 23 лют. (№8), де доводив, що члени трупи М. Садовського терплять утиски від свого антрепренера. У відповідь в газеті “Рада” було надруковано листа групи акторів за підписом 34-х осіб під назвою “В інтересах правди” (“Рада”, 1908, № 47), де актори спростовували відомості, надані С. Петлюрою. Далі С. Петлюра опублікував статтю “Моя відповідь акторам з трупи д. Садовського” (“Слово”, 1908, 9 берез. (№10).), в якій, між іншим, процитував листа М. Садовського до нього: “Пане Петлюро! Прочитавши в № 6 Вашу безглузду балаканину про життя і працю українських актерів, де Ви, д[обродію], як новий український Маркс, притуляєте горбатого до стіни і наколочуєте гороху з капустою [...]. Але Ви, добродію, добалакались уже до тих пределів, які звуться інсинуаціями ... Цей випадок Ваш уже дотикається моєї чести; а брудні плями з чести змиваються, як то напевно і Вам відомо – не печатним словом, а сукровицею з підлого серця писаки, а на худий кінець — мазкою з задратого носа писаки-інсинуатора...”. Звичайно, широкий загал розумів, що ця відповідь була скоріше грою, ніж свідомим низького культурного рівня М. Садовського. Через 10 років, під час громадянської війни, С. Петлюра дійсно вивіз за кордон частину трупи М. Садовського, довівши, що їхні колишні суперечки не стали на заваді взаємодії у скрутну хвилину.

В. Кропивницький характеризує політичні погляди батька та його літературні уподобання, окремі риси характеру, звички тощо. Завершуючи листа, він нагадує, що його побажання ні в якому разі не носять директивного характеру, бо він як син теж не може бути цілком об'єктивним. Таким, чином, ми бачимо, що вже наприкінці 1930-х років В. Кропивницький немовби намітив план власних спогадів про батька.

У книзі В. Кропивницького неодноразово згадуються актриса А. Войцехівська та її чоловік В. Розсудов-Кулябко. Серед документів архіву Рябових, які зберігаються в ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, знаходиться також фрагмент рукописних спогадів актриси.

Аліна Мартинівна Войцехівська (1869–1949) в кін. XIX – на поч. XX ст. працювала в трупах М. Кропивницького (1890, 1897–1899), П. Саксаганського (1891–1894, 1895–1896, 1906–1908), М. Садовського (1894, 1903), Г. Деркача (1897–1898), О. Суходольського (1900), М. Кропивницького під орудою П. Саксаганського і М. Садовського (1902); у 1909–1917 рр. – у колективах інших антрепренерів. Після 1917 р. А. Войцехівська була режисером аматорських драматичних гуртків (1918–1920), разом із П. Саксаганським виступала у робітничих клубах Києва (1922). Виконувала переважно ролі ліричних героїнь, таких як Олена (“Глитай, або ж Павук” М. Кропивницького) Ярина (“Невольник” М. Кропивницького), Харитина (“Наймичка” І. Карпенка-Карого), Наталя (“Лимерівна” Панаса Мирного), Галя (“Назар Стодоля” Т. Шевченка). У 1924 р. актриса залишила сцену, далі мешкала в Києві.

Спогади А. Войцехівської містяться на двох невеличких клаптиках паперу. Вони написані актрисою десь у 30-х роках XX ст.¹³ Дата на записах не вказана, але подана адреса, де на той час мешкала актриса – Київ, бульв. Т. Шевченка, буд. 28, кв. 5.

У своїх спогадах, написаних, очевидно, на прохання дочки М. Кропивницького, актриса подає характеристику видатного актора як керівника та наставника молоді, підкреслює, що його ставлення до початківців завжди було добрим, але вимогливим: “Заставлял работать, читать, проявлять свою инициативу, к молодняку относился бережно”¹⁴. Ці невеличкі за обсягом нотатки збагачують деякими цікавими рисами наше уявлення про видатного діяча.

Документи, що зберігаються у фонді ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, можуть стати підґрунтям для подальших досліджень як життя і діяльності М. Кропивницького та інших корифеїв українського театру, так і виявлення характерних рис мемуарного та епістолярного жанру, пов'язаних з історичним та особистісним аспектом дописувачів.

Документи друкуються мовою оригіналу, зі збереженням індивідуальних особливостей авторської лексики, орфографії та пунктуації. Частки скорочених слів подано у квадратних дужках. Дату створен-

ня документа, якщо її встановлено за змістом, зазначено у квадратних дужках.

¹ *Сокіл В.* Здалека до близького : (спогади, роздуми). Едмонтон, 1987. С. 232–233.

² *Кропивницький М. Л.* Ітоги за тридцять п'ять лет//Сын отечества. 1905. 5 июня (№94), 6 июля (№120).

³ Листа до Л. Р. Сабініна надруковано 1926 р. під назвою: До 16-річчя з дня смерті Марка Кропивницького: 3 листів небіжчика//Нове мистецтво. 1926. № 16. С. 2–3.

⁴ Харківський державний театр революції імені ХОРПС (Харківської окружної ради профспілок) діяв у 1931–1937 рр. під мистецьким керівництвом М. С. Терещенка (літ. керівник – І. К. Микитенко; художники – А. Г. Петрицький і Б. В. Косарєв; композитори – М. Вериківський і Б. К. Яновський). У 1937 р. Харківський державний театр революції об'єднано з Харківським театром робітничої молоді і створено Харківський театр ім. Ленінського комсомолу. 1940 р. його переведено на Буковину, де він став Чернівецьким українським музично-драматичним театром імені Ольги Кобилянської.

⁵ *Станішевський Ю.* Корифей української оперети. Київ: Свенас, 1999. С. 53.

⁶ *Станішевський Ю. О.* Кропивницька Ольга Марківна//Енциклопедія сучасної України. Київ, 2014. Т. 15. С. 537.

⁷ Мар'яненко Іван Олександрович (1878–1962) – український актор, режисер, народний артист УРСР. Його спогади про Кропивницького на початку 1940-х років були надруковані в декількох виданнях. Див.: *Мар'яненко І.* Мій учитель//Соціалістична Харківщина. 1940. 8 трав.; *Його ж.* Корифей українського театру//Комсомолец України. 1940. 9 трав.; *Його ж.* Марко Лукич Кропивницький//Театр. 1940. № 6. С. 10–21.

⁸ *Кропивницький В. М.* Із сімейної хроніки Марка Кропивницького: (Спогади про батька)/вступ. слово В. Сахновського-Панкєєва; приміт. П. Переплиці. Київ : Мистецтво, 1968. 214 с.

⁹ *Вільний І.* Документи про М. Л. Кропивницького//Архіви України. 1967. № 4. С. 92–93.

¹⁰ *Пилипчук Р. Я.* Кропивницький Володимир Маркович//Енциклопедія сучасної України. Київ, 2014. Т. 15. С. 537.

¹¹ ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, Відділ книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів, 826-р, 1777/с. [Матеріали про життя і діяльність М. Л. Кропивницького: автобіографія, конспекти статей і заміток, спогади, листи, вирізки з газет, афіші та ін. Лист до О. М. Кропивницької]. Арк. 2.

¹² Там само. Арк. 8.

¹³ Учений секретар Державного музею театрального, музичного та кіномистецтва України Ада Сасьолкіна на наше прохання порівняла ці записи з рукописом (автографом) під назвою “Спогади української артистки А. М. Войцехівської-Розсудової” (№ 10739с, датований 1946–1947 рр., на 30 сторінках) й дійшла висновку, що спогади, які зберігаються в ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, написані рукою А. Войцехівської.

¹⁴ ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, Відділ книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів, 826-р, 1777/с. [Матеріали про життя і діяльність М. Л. Кропивницького: автобіографія, конспекти статей і заміток, спогади, листи, вирізки з газет, афіші та ін. Воспоминания А. Войцеховской]. Арк. 2.

№ 1

Лист

Володимира Кропивницького до сестри
Ольги Рябової-Кропивницької

30 листопада [1939 р.]

Дорогая Оличка!

Вчера получил твою открытку с сообщением о спогодах Вани Марьяненко. Прежде всего в деликатном тоне постарайся его убедить, что если он хочет писать о папе что-то хорошее, то отнюдь пусть не останавливается перед этим из-за родственных отношений. Как пример подобных описаний можно привести книгу М. И. Чайковского о П. И. Чайковском¹; воспоминания В. С. Серовой об А. Н. Серове², издающуюся в наше время книгу А. Н. Римского-Корсакова “Н. А. Р[имский]-Корс[аков] – “Жизнь и творчество”, где он расточает неисчерпаемые похвалы своему отцу и матери, правда, очень умно и умело подобранные³. Далее “Життя и творчисть” А. К. Саксаганского⁴, предисловие С. В. Тобилевич к книге “творів” ее мужа⁵ и т. д... Писать, конечно, надо по возможности в марксистском освещении, и если здесь выяснится по мнению Вани, что хорошего ничего нельзя или очень мало можно сказать, то тут уж лучше, пожалуй, и совсем умолчать. Это, конечно, мое личное мнение, которое ни для кого не может служить директивой. Думаю, что в воспоминаниях артиста украинского имя М. Л. Кр[опивницького] должно занять какое-то, подобающее ему место даже не только при полной объективности, а и известном пристрастии. Родственные отношения помогут вскрыть те или иные моменты, к-рые огромной родственной плеядой семьи Тобилевичей давно уже получили определенно тенденциозное освещение⁶. Помочь этому смогут факты и критическое отношение пишущего. Конечно, очень обидно, что основные документы, а в их числе многолетняя переписка М. Л. Кр[опивницького] с Садовским, Сакс[аганским], Тобил[евичем], Заньк[овецкой] и Затыркевич, сгорела на хуторе в 1917 г. Наряду с получаемыми письмами там хранились копии или черновики писем самого М[арка]Л[укича], так что при их целостности могла бы получиться вполне цельная картина. Сгорели также черновики и цензурованные экземпляры пьес разрешенных и неразрешенных, в их числе несколько вариантов “Доки сонце” под разными названиями, “Безпочвенники” на русском яз[ыке] и др[угие]... Коль скоро Ване пришлось работать, как с М[арком] Л[укичом] так и с братьями, вместе и отдельно, то обойти в своих воспоминаниях период “дружбы, ссоры, вражды, примирения” М[арка] Л[укича] и братьев, ему никак не удастся. Поэтому считаю долгом указать на следующие обстоятельства: 1) Родственные близость и связи братьев, очень дружных, спаянных, почти всегда солидарных по отношению к М[арку] Л[укичу]. Жена Садовского – Заньковецкая, муж сестры Тобилевичей – Мова⁷, С. В. Тобилевич⁸ и т. д... Все эти лица составляли такой крепкий “блок”, для широкой публики при этом абсолютно авторитетный, т. к. о родственных связях имелись самые различные и б. ч. невероятные сведения. Начиная от А. С. Суворина “Хохлы и хохлушки” и до настоящего времени многие считали и считают М. Л. Кр[опивницького], Сад[овского] и Сакс[аганского] братьями и т. п...⁹. Поэтому все их отзывы и суждения о Кр[опивницьком] М[арке]

Л[укиче] и его поступках, приобретали характер “объективности”, “документальности”.

Интересно если Ване удастся вскрыть корни и причины “ссор”, было ли это на почве идейных расхождений или только в силу “тяжелого и деспотичного характера М[арка] Л[укича]”. Последнее тоже, конечно, в известной степени имело место и могло отражаться и на деле. Тут уже мне придется сделать выписки из моей записной книжки без претензии на то, чтобы все они были помещены, т. к., пишется не книга о Кр[опивницком] М[арке] Л[укиче], а воспоминания актера такого-то.

В порядке записи: 1) Нигде не упоминается служба М[арка] Л[укича] у Волика Ф. П. (1903–04)¹⁰, причины его ухода и т. п. ... Вспоминаю телеграмму М. Л. Волику: “У Старицкого я получал, как главный режиссер и актер 900 р. (было это, кажется в 1881 г.), тоже прошу у вас”. Это через 20 с лишком лет! Вот она жадность и любовь к “грошам” М[арка] Л[укича]... Интересно сравнить тогдашние ставки у Волика: Ратмирова – 700 р., Васильев – 800 р., Решетников – 600 р., Марьяненко?, Затыркевич запросила 250 р. и ей должны были отказать, т. к. Шевченко получала 450 р.

2) Братья очень любили рисоваться своим либерализмом или даже революционностью. Ив[ан] Карп[ович] сидел будто бы 7 л[ет] в Петропавл[овской] Кр[епости]¹¹, так он говорил в антрактах студентам, после чего получал бурные овации, выйдя на сцену. Либеральность не мешала Садовскому ходить в дворянской фуражке с кокардой в Киеве (1900, 1901 г., гостиница “Лион” на Фундуклевск[ой] ул.) во время “студенческих беспорядков”. Я его в страхе принимал за генерала.

О таковой же “либеральности” и “культурности” свидетельствуют цитаты из его письма к Петлюре (напечатано в газете “Рада” 1906–1907 гг.): “змию кривавою сукровицею з задратого носа писаки”..., что не помешало обоим вместе отступать “за кордон”.

3) Сравнение возрастов М. Л. Кр[опивницкого] и братьев.

М. Л. Кр[опивницкий] род. в 1840 г.

Карпенко-К[арый] 1847?*

Садовский 1855–[18]56**

Саксаганский 1859–[18]60***

Насколько “взрослыми” были младшие братья в [18]80 гг.

4) Ставшие “легендарными” спектакли в присутствии Александра III освещены братьями так, что М[арк] Л[укич] Кр[опивницкий] является незаметным и карикатурным в то время, как он был значительно старше их по возрасту, стажу и положению, как глава труппы¹².

5) Мелкие факты, непрерывно уязвлявшие самолюбие М[арка] Л[укича]

В большинстве киевс[их] газет в 1900–[1]901 г. печаталось примерно так:

“Малорусская труппа М. Л. Кропивницкого под управл[ением] Н. К. САДОВСКОГО И А. К. САКСАГАНСКОГО”, как будто бы случайно.

После одного крупного разговора, И. К. Карпенко-Карого с Н. В. Кропивницкой объявления в газетах приняли приблиз[ительно] обратный вид, т. е. фамилия М. Л. Кр[опивницкого] стала печататься более жирным шрифтом.

* Карпенко-Карый І. К. народився у 1845 р.

** Садовський М. К. народився у 1856 р.

*** Саксаганський П. К. народився у 1859 р.

6) Последняя встреча И. К. Карпенка с М. Л. Кр[опивницким] после ссоры была в Харькове в 1903–[19]04 гг. у нас за обедом.

После смерти Ив[ана] Карп[овича] К[арпенко] К[арого]¹³ М. Л. Кр[опивницкий] написал, глубоко потрясенный, прочувствованное письмо Софье Витальевне, к[ото]рое почему-то не опубликовывают.

7) Притупление, затем почти полная потеря слуха М[арка] Л[укича] при его мнительности, впечатлительности крайне мучила его.

Всякое недослышанное им слово уже казалось ему направленным и нелестным для него.

Садовский часто играл на этом, называя М[арка] Л[укича] еще почему-то и “дяденькой”.

М. Л. Кр[опивницкий] не слышал давно суфлера, а то и партнеров и бывало в своих пьесах не мог попасть в тон оркестра, обладая исключит[ельным] музыкальн[ым] слухом и достаточной музык[альной] грамотностью.

Музыку Лысенко М[арк] Л[укич] находил слишком “онемеченной”, лишенной народного колорита.

Будущую музыку М[арк] Л[укич] рисовал, как лишенную определенного такта-ритма.

8) Исключит[ельная] работоспособность.

С 10 ч. до 3–4-ч. репетиция,

4–5 ч. обед,

5 1/2 – 7 1/2 – сон.

8–12 спектакль

1 ч. – 5–6 ч. утра писанье пьесы

Так было с [18]80 г. до 1903 г.

9) Не имея законченного дипломного образования ни средн[его], ни высшего М. Л. Кр[опивницкий] был очень начитанным и культурным человеком.

На старости лет учил то франц[узский] то немецк[ий] языки с усердием школьника. Читал запоем, беспорядочно и много.

10) Затравленный всеми “землячками” и товарищами М[арк] Л[укич] послал в юбилей Суворина телеграмму: “раз добром полите сердце ввек не прохолоне”¹⁴, человеку впервые громко в столичной печати оценившего М[арка] Л[укича] и созданный им театр (“Хохлы и хохлушки”)¹⁵, за что навлек на себя новые выпады “друзей” и недругов.

11) После спектаклей в Мариинск[ом] дворце М. Л. Кр[опивницкий] был вызван в контору театра для переговоров о приглашении на императорскую сцену. Садовск[ий] и Заньков[ецкая] неудачно дебютировали в пьесе Островского “Лес”, распространяя о себе противоположные сведения¹⁶.

12) Характер тяжелый, деспотичный подчас, вспыльчивый, мнительный и упрямый. Безумно доверчивый, почти легковверный, увлекающийся и совершенно незлопамятный. Страшно любил маленьких детей.

13) Политические убеждения весьма туманны.

Либерал, кадет с сильно народническим душком плюс толстовское непротивление злу. Страшно любил Украину и все украинское.

14) Обожал Шекспира, любил Гоголя, Островского, Щедрина, плакал, читая Некрасова. Любил Чехова и Куприна. Недолюбливал, хоть и уважал Горького, морщился при чтении Арцыбашева, Винниченко и компании.

15) Не был и не выносил узкого шовинизма украинцев.

“Садовський такий Вишневський (“Доходное место”), або Сквозник-Дмухановський, якого навряд чи знала російська сцена”. После указания М[арком] Л[укичем] ряда классиков русского театра, он глубоко возмущался такой узостью, за что впадал в еще большую немилость украинской журналистики того времени.

О научном социализме М. Л. Кр[опивницький] имел смутное представление, будущее рисовал себе в виде федерации независимых славянских республик.

16) Реагировал на все события. В 1904–[19]05 г. написал пьесу “Розгарди-яш”, “Ошибка произошла”¹⁷, “Скрутна доба”, “Зерно и солома”, “Стары сучки та молоди парости”, т. е. пьесы, отражавшие в той или [иной] мере текущие события того времени.

Оличка, прошу тебя самой читать это Ване, т. к. написано мной все спешно, безалаберно и т. д... Читай только то, что найдешь сама нужным.

Конец “Дай сердцеві волю” я точно не помню, думаю, что и здесь Ваня больше знает, чем я. Ни в коем случае мои записи о папе не навязывай Ване, т. к. вероятно они тоже носят субъективный характер.

О деле закончим пока. Очень рады будем твоему приезду. Только напиши об этом заблаговременно, а то может быть кто либо из старых Борейко к нам соберется, а уж всем сразу вместе будет тесно, пожалуй. Целую крепко всех. Не люблю писать плохими чернилами, а хороших нет во всем городе. Будьте здоровы.

30/XI

[підпис]

*ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, відділ книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів.
826-р. 1777/с. 16 арк. Оригінал. Рукопис.*

№ 2

Спогади актриси Аліни Войцехівської

[1930-ті роки]

Алина Мартын. Войцеховская. Б. Шевченко 28, кв. 5. Киев.

Я уроженка гор[ода] Николаева, в бытность труппы Кропивницкого в нашем городе; а в Симферополе я услышала, что в труппе Кр[опивницького] отравилась артистка Базарова¹⁸, я обратилась к офицеру резерв[ного] батальона поручику Георг[ию] Степ[ановичу] Чухнину, кот[орый] был в дружбе с Мар[ком] Лук[ичом], он был нашим режиссером в воен[ном] кружке. Я играла у него “Глытай” (Олену), “Наталку”. Чухнин написал о моем желании служить у Кр[опивницко]го. Он написал телеграмму “Пусть приезжает, если понравится оставляю, если нет, плачу за дебют 25 рублей”. В декабре 1889 года я приехала. В янв. 1900 г. был дебют в “Глытае”. Кроп[ивницький] жил в гостин[ице] “Мариани” в Елисаветграде № 30. Встретил Кр[опивницький] меня очень приветливо, распр[осил] о родных. Дебют удачно прошел. На вопр[ос] Кр[опивницького], ск[олько] я хочу получать жалованья, я думала сказать 25 р., но не решилась, тогда М[арк] Л[укич] предложил сам 75 р. до

входа в репертуар, а потім обещал прибавить. Я была поражена такой щедростью Кр[опивницко]го. Кропивницкий сам указывал роль. Черты характера: мягкость, со всеми корректен, [в] высшей степени справедлив. Заставлял работать, читать, проявлять свою инициативу, к молодняку относился бережно. В феврале на гастроли приехала Заньковецкая и переманила некоторых из нас к Садовскому (своему мужу). И я ушла к Садовскому. Вторично я работала у Кроп[ивницкого] вместе со своим мужем Разсудовым-Кулябко¹⁹ в 1904 году в Петербурге (театр Полякова)*, в Москве (театр Щукина)** и Варшаве (в Королевском театре и на ул. Макатовской)***, и закончила в Москве. Марк Лукич ни словом не упрекнул меня за то, что я удрала от него, после того, как он меня хорошо принял дебютанткой в Елисаветграде. В третий раз я работала с Кропивн[ицким] в году [...] в Николаеве, когда они были соединены с Сакс[аганским], Садовским, Заньков[ецкой], Карыт. [Карым?]²⁰. И в Херсоне и разъехались. М[арк] Лук[иш] работал у Колісниченко²¹ в Одессе. М[арк] Л[укич] часто говорил, что любит так театр, что и умрет за кулисами. М[арк] Л[укич] никогда не кричал ни на кого. Пребывание в труппе Кропив[ницкого] – был светлый луч моей жизни; вспоминаю случай именин М[арка] Л[укича], кот[орые] он всегда справлял оч[ень] щедро, приглашал всех сотрудников, давал деньги Марьи Никол[аевне] Оніщенко и она всем распоряжалась. Случай: когда в Умани приехали ночью, не было квартир сразу, М[арк] Л[укич], узнав, что я с мужем в театре располож[илась], прислал Костю Вук[отича]²², чтоб мы переходили к нему.

ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, відділ книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів. 826-р. 1777/с. 2 арк. Оригінал. Рукопис.

¹ Чайковский М. Жизнь П. И. Чайковского: По документам, хранящимся в Архиве имени композитора в Клину: в 3 т. 2-е изд. Москва; Лейпциг : П. Юргенсон, 1903. Т. 1. 1840–1877. 537 с. : ил.; Т. 2. 1877–1884. 695 с.; Т. 3. 1885–1893. 39 с.

² Серова В. С. Серовы, Александр Николаевич и Валентин Александрович. Санкт-Петербург: Шиповник, 1914. 375 с.

³ Римский-Корсаков А. Н. Н. А. Римский-Корсаков: Жизнь и творчество. Москва : Музгиз, 1937. 170 с.

⁴ Саксаганський П. К. Театр і життя: мемуари/вступ. слово і ред. К. Буревія. Харків : Рух, 1932. 192, 3 с.

⁵ Тобілевич С. В. Життя Івана Тобілевича. Твори. Харків; Київ, 1931. Т.: Біографія. Бібліографія. Критика. Архівні матеріали. С. 5–142.

⁶ Садовський М. К. Мої театральні згадки, 1881–1917. Харків; Київ: ДВУ, 1930. 121 с.: іл.; Саксаганський П. К. По шляху життя : мемуари. Харків; Київ : Держлітвидав, 1935. 231, 5 с.

⁷ Мова Денис Миколайович (справжнє прізвище Петров, ? – 1922) – український співак і драматичний актор. Працював у трупах М. Старицького і М. Кропивницького (1885–1889), М. Садовського (1889–1890, 1893–1895), П. Саксаганського (1890–1893, 1895–1909). У 1909 р. керував власною трупю. Другий чоловік української оперної співачки і акторки Марії Садовської-Барілотті.

⁸ Тобілевич Софія Віталіївна (дівооче прізвище Дітківська, 1860–1953) – актриса, письменниця, друга дружина І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого).

⁹ В. М. Кропивницький помиляється, у книзі О. С. Суворіна “Хохлы и хохлушки” (Санкт-Петербург, 1907) немає згадок про те, що Кропивницький – родич Тобілевичів.

¹⁰ Волик Федір Парамонович (1877–1946) – український архітектор та театральний діяч (антрепренер, меценат, актор-аматор). Чоловік племінниці М. К. Заньковецької. Організував на власні кошти театральну трупу (1903–1904), у складі якої виступали М. К. Заньковецька, Г. П. Затиркевич-Карпинська, М. Л. Кропивницький, Ф. В. Левицький, І. О. Мар’яненко.

¹¹ Насправді І. К. Тобілевич за зв’язок з українськими революційними діячами був висланий до Новочеркаська під гласний нагляд поліції на 5 років (1884–1887).

¹² Ці вистави описані у спогадах М. К. Садовського. Див.: *Садовський М. К. Мої театральні згадки, 1881–1917*. Харків; Київ: ДВУ, 1930. 120 с.

¹³ Карпенко-Карий І. К. помер 2 вересня 1907 р.

¹⁴ Дещо змінена цитата з поеми Т. Г. Шевченка “Сон”. У Шевченка вона звучить так: “Раз добром нагріте серце / Вік не прохолоне!” (див.: Шевченко Т. Г. Сон: (Комедія)//Зібрання творів: у 6 т. Київ, 2003. Т. 1. С. 271.

¹⁵ Телеграму було надіслано у зв’язку зі вшануванням російського журналіста, письменника, видавця О. С. Суворіна (1834–1912) 30 квітня 1906 р. акторами петербурзького театру Літературно-художнього гуртка. Див. про це: [Грибовський В. М.] Чествование А. С. Суворина в Малом театре//Исторический вестник. 1907. № 6. С. 913–937. Підпис В. Г.

¹⁶ М. Садовський та М. Заньковецька грали п’єсу О. М. Островського “Ліс” під час гастролей у Курську у вересні–жовтні 1891 р.

¹⁷ П’єса М. Л. Кропивницького має назву “Їшибка провзойшла” (1904).

¹⁸ Базарова Ніна Володимирівна (?–13.12.1889) – українська актриса. Під час перебування трупи М. Л. Кропивницького у Сімферополі 30 листопада 1889 р. Н. В. Базарова отруїлася через кохання до артиста. Під час її поховання Марко Лукич виголосив зворушливу промову. Див.: Промова М. Л. Кропивницького на могилі артистки Ніни Володимирівни Базарової//Марко Лукич Кропивницький: зб. статей, спогадів і матеріалів. Київ: Мистецтво, 1955. С. 505–506.

¹⁹ Розсудов-Кулябко Василь Іванович (справжнє прізвище Кулябко, 1863–1930) – актор, співак (бас-баритон), режисер.

²⁰ Трупа М. Л. Кропивницького під орудою П. К. Саксаганського і М. К. Садовського працювала у 1900–1903 рр.

²¹ Колесниченко Трохим Петрович (1876–1941) – український актор, драматург, режисер, антрепренер, перекладач.

²² Вукотич-Кропивницький Костянтин Маркович (1870–1919) – актор і режисер, прийомний син М. Кропивницького.

There are published memoirs of contemporaries (of son Volodymyr and actress Alina Voitsekhivska) about the famous actor, director and playwright Mark Lukych Kropyvnytskyi, that complement our understanding of his personality and relationships with other leaders of Ukrainian theater.

Key words: M. Kropyvnytskyi; V. Kropyvnytskyi; A. Ryabova-Kropyvnytska; A. Voitsekhivska; the memoirs; the Ukrainian theater; the correspondence.